

УДК 37

Ковальчук В.І.,

заступник директора з науково-методичної роботи
Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук, доцент

ІДЕЇ НАРОДНОСТІ У СПАДЩИНІ К.Д. УШИНЬСЬКОГО У ВИМІРАХ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано принцип народності у педагогічній системі К.Д. Ушинського, яка базується на своєрідності кожного народу, зумовленій його історичним розвитком, соціальними умовами, географічними особливостями, любов'ю до батьківщини, рідної мови, вірою в могутні сили народу.

Ключові слова: освіта, виховання, К.Д. Ушинський, народність, рідна мова, «Рідне слово», «Дитячий світ», духовно-моральне виховання.

Державно-політичні й соціально-економічні перетворення, які відбуваються сьогодні в українському суспільстві, мають на меті інтеграцію нашої країни у світовий культурний та економічний простір. Одним із головних завдань у цьому процесі є комплексна модернізація системи освіти, що передбачає докорінну зміну до її підходів і виховання, переорієнтацію суспільства на особистісний та культурний розвиток людини, створення умов для її творчої самореалізації.

Величезне занепокоєння викликає те, що у деяких представників сучасної молоді спостерігаються відвертий ціннісний нігілізм, вульгарність та цинізм, незнання прописних істин, духовних коренів і витоків. Тому на фоні дегуманізації життя, зростання насилля особливого значення набуває виховання молодого покоління в дусі загальнолюдських ідеалів, духовних і моральних цінностей.

Для вирішення проблем гуманізації виховання і навчання в Україні сучасна педагогічна наука звертається до різних джерел, зокрема, до прогресивного досвіду педагогів минулого, без глибокого осмислення і конструктивного застосування якого неможливе успішне розв'язання поставлених завдань сучасної вітчизняної освіти. Особливо важливою в цьому контексті є педагогічна спадщина видатного вітчизняного педагога К.Д. Ушинського, його ідеї

духовно-морального виховання. В основі педагогічних поглядів К.Д. Ушинського в контексті духовно-морального виховання були: ідея народності в суспільному вихованні; вивчення рідної мови; прищеплення любові до праці; виховання почуття патріотизму; моральні взаємини між людьми; особистий приклад учителя, переконання, уміле поводження з учнями; опора на релігію, християнські заповіді, які є загальнолюдськими цінностями.

Праці та ідеї К.Д. Ушинського, що мали великий суспільний резонанс, стали предметом творчого освоєння, переосмислення та наслідування для цілої плеяди педагогів-мислителів, біографів, учених у різні періоди розвитку вітчизняної науки, зокрема, для Х. Алчевської [1], П. Блонського [3], Л. Березівської [2], Г. Васяновича [4], М. Гвоздецького [5], Б. Грінченка [9–11], М. Грищенка [8], Н. Гончарова [6], І. Горячевої [7], М. Драгоманова [12], В. Зеньківського [14], О. Жаданової [13], Н. Калити [16], П. Каптерєва [17], В. Пікінер [19] та ін.

Творчість К.Д. Ушинського, витоки якої сягають надр загальнолюдської мудрості, настільки невичерпна, що й донині можна знаходити теми для її дослідження.

Метою нашої статті є висвітлення ідеї народності в педагогічній системі К.Д. Ушинського.

К.Д. Ушинський – найавторитетніший педагог ХІХ ст., основоположник наукової педагогіки й народної школи, автор праць із теорії та історії педагогіки, який першим поставив виховання на наукову основу, поєднавши педагогіку з психологією та іншими науками про людину, створив підручники для початкового навчання «Рідне слово» і «Дитячий світ», розробив програму педагогічної освіти, проект учительської семінарії, розвинув і вдосконалив методику початкового навчання, високо підніс суспільне значення вчительської праці. Його ім'я увійшло у вітчизняний історико-педагогічний контекст, і сьогодні неможливо собі уявити історію педагогічної науки без цієї постаті [15, 14].

Костянтин Ушинський залишив по собі велику й різноманітну спадщину, яка стосується надзвичайно широкого спектра педагогічних проблем освітньо-виховного характеру і спрямована на формування «нової людини».

Провідною ідеєю педагогічної системи К.Д. Ушинського була народність, яку він розумів як своєрідність кожного народу,

зумовлену його історичним розвитком, соціальними умовами, географічними особливостями. Найголовнішими рисами народності педагог уважав любов до батьківщини, рідної мови, віру в могутні сили народу. Отже, основна мета виховання – підготовка всебічно розвиненої людини, а наріжний камінь теорії виховання – вчення про трудове виховання, що стверджує: в трудовій діяльності розвивається і формується людина [28].

Він зазначав, що народність є «досі єдиним джерелом життя народу в історії», а народне виховання – «живим органом в історичному процесі народного розвитку». Кожен народ має свою роль в історії. «Народ без народності – тіло без душі, якому лишається тільки піддатися законові розкладу і зникнути в інших тілах, що зберегли свою самобутність» [24, 100].

«У К.Д. Ушинського принцип народності у вихованні, – зазначає Д. Лордкіпанідзе, – є похідним від ідеї народності, яка відбиває матеріальні, соціальні та духовні потреби народу в умовах історичного розвитку. К.Д. Ушинський учить, що виховання досягне мети і буде сприяти розвитку народної самосвідомості, народного життя, якщо воно матиме народний характер» [18, 136].

Ідея народності освіти й виховання яскраво висвітлена у статті «Рідне слово» (1861), в якій автор уперше виступив із цілком сформованим філософсько-психологічним поглядом на рідну мову. Рідна мова, за К. Д. Ушинським, має бути основним предметом початкового навчання, аби діти навчилися свідомо використовувати її скарби, розвинули в собі дар слова, засвоїли граматичні закони в логічній системі. Ідея народності, яку розробив К.Д. Ушинський, знайшла відображення у створених ним підручниках для початкової народної школи «Дитячий світ» і «Рідне слово» [15, 10–11]

На думку К. Ушинського, народне виховання – це таке виховання, яке проникає в побут, характер, поведінку й усе життя народу. Вимога народності виховання і народності школи К.Д. Ушинського зумовлювала вимогу щодо демократизації освіти, узгодження її з інтересами й потребами кожного народу.

Найкращим прикладом реалізації ідеї народності є рідна мова кожного народу. К.Д. Ушинський уважав мову не лише «найповнішим і найвірнішим літописом» життя народу, але й «найбільшим народним наставником». «Мова народу – кращий цвіт усього його духовного життя, у мові одухотворяється весь народ і вся його бать-

ківщина. Мова – це найважливіший і найміцніший зв'язок, який з'єднує минулі, сучасні і майбутні покоління народу в одне історичне живе ціле». Костянтин Дмитрович зазначав, що коли зникає народна мова, тоді зникає і народ, а поки жива народна мова, то живий і народ. «Відберіть у народу все – і він усе зможе повернути; але відберіть мову – і він ніколи більше вже не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи: вимерла мова в устах народу – вимер і народ» [25, 123].

Вивчення рідної мови є найправильнішим шляхом до самопізнання людини. К.Д. Ушинський вважав, що, розкриваючи дитині багатство рідного слова, ми розкриваємо їй багатство власної душі, а ось вивченням рідного слова ми вводимо дитину в дух народу, в те живе джерело, з якого б'є всяка сила і всяка поезія. На його думку, вивчення рідної мови необхідно поставити на чолі гуманної освіти. Адже мова завжди була і буде найбільшим наставником людства [23, 377].

Неабиякого значення надавав К.Д. Ушинський здібностям народу, його могутній творчій силі. Педагог зауважував, що ми повинні «з благоговінням схилити голову перед самим народним історичним організмом, незбагненній творчості якого ми можемо тільки дивуватися, не будучи спроможні навіть наслідувати, і щасливі, якщо можемо хоч черпати життя й силу для наших власних творів із джерел духовного життя, що таємничо криються в надрах народних» [25, 122]. У своїх творах К.Д. Ушинський широко використовував приклади народної педагогіки. Так, у першій частині «Рідного слова» вміщено понад 75 % фольклору щодо загальної кількості матеріалу, а в другій – 50 %. У «Рідному слові» К.Д. Ушинський використав 366 прислів'їв і приказок, 62 загадки, 51 байку і жарт, 32 народні казки, 22 народні пісні, 7 скоромовок, а також безліч творів, у тому числі й своїх, близьких за змістом і формою до народних.

Саме казки, народні пісні та прислів'я, на переконання К.Д. Ушинського, є відзеркаленням народної думки, історичного розвитку народу. Вони є тим містком, який об'єднує покоління. У «Рідному слові» зазначено, що народну казку діти читають легко, вона досить швидко запам'ятовується з усіма мальовничими деталями та народними висловами. Костянтин Дмитрович надавав перевагу народній казці перед іншими оповіданнями, написаними для дітей [20, 428].

Він щиро заздрихав зарубіжним школам, у яких навіть у старших класах вивчають народні пісні, пишуть твори рідною мовою про народний побут. К.Д. Ушинський підкреслював велике значення народної поезії для виховання найбагатородніших почуттів.

К.Д. Ушинський був переконаний, що у народних прислів'ях відбилися усі аспекти життя народу: його потреби, звички, його погляд на природу, на людей, на значення всіх явищ життя [20, 426].

Як заповіт для майбутніх поколінь звучать слова видатного педагога: «Усяка жива історична народність є найпрекраснішим створінням Божим на землі, і вихованню лишається тільки черпати із цього багатого й чистого джерела» [24, 101].

Педагог великого значення надавав вивченню історії, географії батьківщини як важливим засобам повернення школи до народності. Він уважав, що початкове навчання має бути ближчим до життя, тоді успішно розвиватимуться розум і свідомість дитини. А от схоластичне навчання не приносить користі; раціональна організація шкільних занять має базуватися на постійній розумовій діяльності учнів. Учений аналізував проблеми наочності викладання, порядку й систематичності знань учнів. Він обстоював думку про те, що загальна освіта має бути пройнята ідеями гуманності, патріотизму [15, 11].

На думку багатьох учених, саме К.Д. Ушинському належить розробка наукових засад національного виховання. Національним він уважав виховання, яке історично склалося на ґрунті певної конкретної нації, і своїми цілями, змістом і засобами підпорядковане самобутній природі дитини, потребам забезпечення її належного тілесного, чуттєво-вольового, інтелектуального, духовно-морального й естетичного розвитку, засвоєнню національних, місцевих етнографічних та загальнолюдських культурних цінностей, формуванню довершеної особистості, національно свідомого представника свого народу.

Значний внесок К.Д. Ушинський зробив у розбудову народної школи. Він робив усе можливе, щоб розширити мережу навчальних закладів для народу, відкривав школи, у яких безкоштовно викладали студенти духовної академії, витрачав власні кошти на освіту. В освіті він надавав перевагу гуманітарному напрямку, вивчення рідної мови ставив на чолі гуманної освіти [27, 377] та називав її великим народним учителем. Він зазначав, що народна освіта коштує

недешево, але ніякі доцільні витрати не повинні лякати державу, бо народ, розвинений у дитинстві хорошою школою, який навчився міркувати правильно і засвоїв собі ясний погляд на довкілля, буде енергійнішим, працьовитішим, розважливішим, а значить, продуктивнішим і багатшим, ніж народ, пригнічений неуцтвом і забобонами, ніж народ, який немов сліпий навпомацки плететься давно второваним шляхом. «Добре насіння освіти дороге, але й родить воно сторицею», – указував К.Д. Ушинський [26, 31–32].

Створення народних шкіл, на думку педагога, потребує дотримання двох умов: по-перше, у народу повинна пробудитися потреба вчитися, по-друге, потрібні кошти, щоб задовольнити цю потребу. «Але чи пробудилася у народі потреба вчитися?» – запитує К.Д. Ушинський і сам відповідає, що ця потреба, яка спала довго, пробуджується з надзвичайною швидкістю і силою. А щодо фінансового боку, то створення хороших народних шкіл – найвигідніша, найосновніша фінансова операція, бо хороша народна школа відкриває самі джерела народного багатства. На його думку, народність, якщо де й має виявлятися, то у народній школі [22, 59–63]. К.Д. Ушинський пише, що прискорити народний розвиток може тільки свідоме, розумне виховання та навчання. Вони пробуджують розум народу, дають волю його свідомості, збагачують знаннями, до яких він досвідом не дійшов би і за багато сотень років [22, 57].

Великі надії щодо здійснення народного виховання педагог покладав на вихователя, діяльність жінки-матері. «Душевне і моральне здоров'я всього людства перебуває в руках жінки», – говорив К.Д. Ушинський [26, 194]. Щодо виховання жінки, то К. Ушинський писав: «...виховання жінки, крім індивідуального і родинного значення, має ще величезне значення в народному житті, бо тільки через жінку успіхи науки і цивілізації можуть увійти в народне життя» [21, 197]. Педагог зазначав: «Виховання майбутньої матері родини повинно бути перейняте народністю. Несвідома любов до народу, його мови, поезії, переказів, звичаїв, природи рідної країни повинна бути в жінці не тільки не ослаблена її вихованням, але, навпаки, посилена і по змозі приведена у свідомість так, щоб жінка, ставши матір'ю, свідомо і з любов'ю підтримувала в своєму родинному побуті й розвивала у своїх дітях усі ті риси з народного характеру, які узгоджуються з моральним християнським ідеалом людини або навіть тільки не суперечать йому» [21, 195].

Визначаючи мету виховання, він підкреслював вплив морального виховання, ставив його вище розумового – наповнення голови знаннями і роз'ясненнями.

Вивчивши стан освіти в Німеччині, Швейцарії, США, Англії, Франції, К. Ушинський вказував, що національна школа повинна брати з досвіду шкіл інших країн те, що є загальним, не заперечував використання педагогічного досвіду інших народів, але вимагав, щоб його засвоєння було критичним. Вказуючи на неприпустимість механічного перенесення виховних систем із однієї країни в іншу, він говорив про доцільність використання кращих елементів виховного досвіду інших народів, але неможливість побудови виховання у своїй країні повністю на цих елементах.

Аналізуючи загальні основи європейського, а також американського виховання, учений дійшов таких висновків:

- немає ні в теорії, ні на практиці загальної системи народного виховання для всіх народів;
- кожний народ має свою особливу національну систему виховання, тому неможливо, щоб один народ запозичав в іншого виховні системи;
- досвід у справі виховання є дорогоцінною спадщиною для всіх народів, але в тому розумінні, в якому досвід всесвітньої історії належить усім народам;
- науку не треба плутати з вихованням, адже вона є спільною для всіх народів, але не для всіх народів і не для всіх людей є метою і результатом життя;
- громадське виховання не може самостійно вирішувати питання життя, не веде за собою історію, але йде слідом за нею;
- громадське виховання тільки тоді буде дієвим, коли його питання стануть громадськими питаннями для всіх і сімейними для кожного;
- збудження громадської думки у справі виховання – це основа його розвитку.

Педагогічні ідеї К.Д. Ушинського успішно втілюються нині, під час розбудови самостійної Української держави, у розвитку національної школи, освіти, української системи виховання, української педагогіки.

Висновки. Багатогранна, багатоаспектна й одухотворена науково-педагогічна діяльність Костянтина Дмитровича Ушинського

стосується усіх сторін життя. Ми справедливо вважаємо його засновником вітчизняної наукової педагогіки. У багатьох публікаціях про К. Ушинського його називають російським видатним педагогом, а ми, його співвітчизники, називаємо «вітчизняним», оскільки він родом з України, з Новгорода-Сіверського, де провів майже половину свого життя.

Великою заслугою Костянтина Дмитровича є те, що він одним із перших сформулював ідею народності в педагогіці, подав її як основну складову виховної системи. Така ідея базується на переконаності в тому, що кожен народ має право на школу рідною мовою, побудовану на народних традиціях. І хоча педагог не заперечував значення історичного педагогічного досвіду інших народів, проте вимагав, щоб засвоєння його було підпорядковане принципу народності тієї місцевості, де відбувається навчання і виховання.

Через усе життя він проніс у своїй душі гарячу любов до народу, віру в його велетенську силу і творчі можливості. Від рівня впровадження ідей видатного педагога у практику значною мірою залежить створення якісно нової національної системи виховання, адже основоположною у спадщині К.Д. Ушинського є саме ідея народного, національного виховання. Тому сучасне прочитання творів педагога-практика є особливо актуальним сьогодні.

Здійснене дослідження не вичерпує всієї проблематики використання принципу народності в сучасних умовах. Перспективним вважаємо вивчення специфіки навчання і виховання на принципах народності в регіонах України з урахуванням їх етнічного складу, звичаїв і традицій, розробку технологій виховання школярів, а також питання психолого-педагогічної підготовки вчителів для здійснення виховання в народних традиціях у сучасній школі.

Джерела

1. Джерела Х.Д. Передуманное и пережитое: Дневники, письма, воспоминания [Текст] / Х.Д. Алчевская. – М., 1912. – 466 с.
2. Березівська Л.Д. Ушинський Костянтин Дмитрович (1823/1824–1870) [Текст] / Л.Д. Березівська // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 кн. / за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – С. 284–292.
3. Блонский П.П. Задачи и методы народной школы [Текст] / П.П. Блонский // Избранные педагогические произведения. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 695 с.

4. Касянович Г. Принципи природовідповідності у педагогічній творчості К.Д. Ушинського / Григорій Васянович // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 6. – С. 171–177.
5. Гвоздецкий М.Ю. Развитие идеи К.Д. Ушинского о народности воспитания в теории и практике отечественного образования [Текст] : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Гвоздецкий Михаил Юрьевич ; Ярослав. гос. пед. ун-т им. К.Д. Ушинского. – Ярославль, 2011. – 22 с.
6. Гончаров Н.К. Педагогическая система К.Д. Ушинского [Текст] / Н.К. Гончаров. – М. : Просвещение, 1974. – 272 с.
7. Горячева И.А. Педагогическое наследие К.Д. Ушинского / И.А. Горячева // Образование. – 2004. – № 3. – С. 5–18.
8. Грищенко М.М. К.Д. Ушинський (до 150-річчя з дня народження) [Текст] / М.М. Грищенко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1974. – 62 с.
9. Грінченко Б.Д. На беспросветном пути [Текст] / Б.Д. Грінченко. – К. : Вік, 1912. – 95 с.
10. Грінченко Б.Д. Яка тепер народна школа на Україні [Текст] / Б.Д. Грінченко // Життя і слово. – 1896. – Кн. IV. – С. 241–258.
11. Грінченко Б.Д. Якої нам треба школи [Текст] / Б.Д. Грінченко // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / уклад. О.О. Любар; за ред. В.Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – С. 275–282.
12. Драгоманов М.П. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії [Текст] / М.П. Драгоманов. – Женева; Львів, 1877. – 152 с.
13. Жаданова О.М. Духовно-моральне виховання та висвітлення його заasad у творчості українських педагогів кінця ХІХ – початку ХХ століття / Олена Миколаївна Жаданова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / редкол.: Т.І. Суцценко (голов. ред.) та ін. – Вип. 11 (64). – Запоріжжя, 2010. – С. 18–31.
14. Зеньковский В.В. Социальное воспитание, его задачи и пути [Текст] / В.В. Зеньковский // Хрестоматія по истории педагогикі : в 3 т. / под ред. А.И. Пискунова. – М. : ТЦ «Сфера», 2007. – Т. 3. – 560 с.
15. Ідеї К.Д. Ушинського в контексті сучасної педагогічної освіти та науки: 1991–2010 рр. : до 185-річчя від дня народж. : біобібліогр. покажч. / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В.О. Сухомлинського ; упоряд.: А.М. Доркену, І.О. Іванова, Т.В. Лога ; авт. вступ. ст. Л.Д. Березівська ; наук. ред.: П.І. Рогова, А.М. Доркену ; бібліогр. ред. І.О. Іванова ; наук. консульт.: О.В. Сухомлинська, О.Я. Чебикин ; рецензенти: Л.Д. Березівська, О.М. Яценко. – Одеса, 2010. – 124 с.
16. Калита Н. Проблема рідної мови у структурі виховного ідеалу К. Ушинського / Наталія Калита // Молодь і ринок. – 2008. – № 3. – С. 122–125.
17. Каптерев П.Ф. Ушинский об общественных и антропологических основах воспитания [Текст] / П.Ф. Каптерев // Памяти Константина Дмитриевича Ушинского. – СПб., 1896. – 212 с.

18. Лордкипанидзе Д.О. Педагогическое учение К.Д. Ушинского // Д.О. Лордкипанидзе. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1974. – 441 с.
19. Пікінер В.А. Розвиток педагогічних ідей К.Д. Ушинського у практиці сучасного дошкільного закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Пікінер Вікторія Анатоліївна ; Слов'ян. держ. пед. ун-т. – О., 2008. – 21 с.
20. Ушинський К.Д. «Родное слово». Книга для навчаючих // К.Д. Ушинський. Твори : в 6 т. – К. : Рад. шк., 1954. – Т. 2. – С. 389–448.
21. Ушинський К.Д. Звіт відрядженого для огляду закордонних жіночих навчальних закладів колезького радника К. Ушинського // К.Д. Ушинський. Твори : в 6 т. – К. : Рад. шк., 1954. – Т. 2. – С. 174–258.
22. Ушинський К.Д. Питання про народні школи // К.Д. Ушинський. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. – К. : Рад. шк., 1983. – Т. 2. – С. 56–63.
23. Ушинський К.Д. Про виховання розуму // К.Д. Ушинський. Твори : в 6 т. – К. : Рад. шк., 1955. – Т. 6. – С. 371–379.
24. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні // К.Д. Ушинський. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. – К. : Рад. шк., 1983. – Т. 1. – С. 43–103.
25. Ушинський К.Д. Рідне слово // К.Д. Ушинський. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. – К. : Рад. шк., 1983. – Т. 1. – С. 121–133.
26. Ушинський К.Д. Твори : в 6 т. [Текст]. Т. 2: Педагогічні статті та матеріали до «Детского мира» та «Родного слова» / К.Д. Ушинський ; відп. за укр. вид. Г.С. Костюк, С.Х. Чавдаров. – К. : Рад. шк., 1954. – 449 с.
27. Ушинський К.Д. Твори : в 6 т. [Текст]. Т. 6: Матеріали до третього тома «Педагогічної антропології». Психологічні статті / К.Д. Ушинський ; відп. за укр. вид. Г.С. Костюк, С.Х. Чавдаров. – К. : Рад. шк., 1955. – 616 с.
28. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посіб. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

В статье проанализирован принцип народности в педагогической системе К.Д. Ушинского, основанной на своеобразии каждого народа, обусловленном его историческим развитием, социальными условиями, географическими особенностями, любовью к родине, родному языку, верой в могучие силы народа.

Ключевые слова: образование, воспитание, К.Д. Ушинский, народность, родной язык, «Родное слово», «Детский мир», духовно-нравственное воспитание.

This article analyzes the principle of nationality in K.D. Ushynskiy's educational system based on the identity of each nation, caused by its historical development, social conditions, geographical features, love for the motherland, native language, belief in the mighty power of the people.

Key words: education, upbringing, K.D. Ushynskiy, nationality, native language, "Native Word", "Children's World", spiritual and moral education.